

Deák András György

Új kontextusban az orosz energetika

Az orosz energiaipar az elmúlt húsz évben rendkívüli változásokon ment keresztül. Ez Magyarországról kitekintve kevésbé érzékelhető: a kelet-közép-európai államok korábban is, most is Oroszországból importálták a kőolajat és a földgázt, ebben vajmi kevés változás állt be az elmúlt harminc–negyven évben. Ez a természetes és megszokott helyzet, Moszkva megbízható szállító volt, és nemzetközi mércével mérve eddig jobbra a többi beszerzési forrásnál alacsonyabb árakon kereskedett ezekkel az államokkal.

Ettől függetlenül azonban az orosz energiaipar és környezete radikálisan megváltozott. A szovjet állammal párhuzamosan felbomlott a szovjet iparági struktúra, az olaj- és gázszektor is részese volt a nagy posztszovjet gazdasági recesszióknak, átalakult a vállalati struktúra, a szabályozási környezet, megváltoztak az ágazatokkal szemben támasztott politikai, és részben a gazdasági elvárások is.

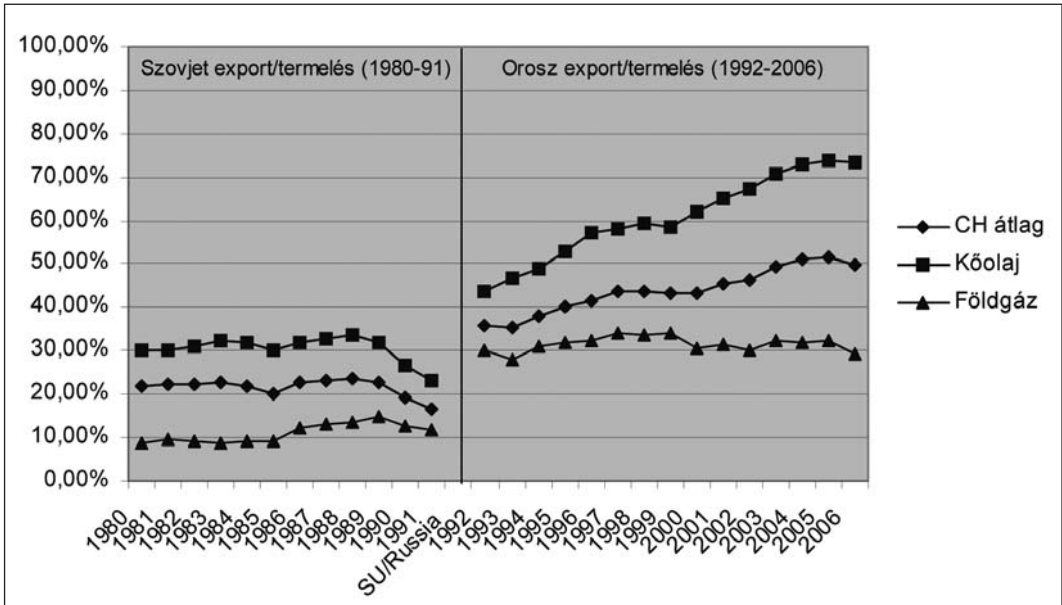
Mindezekről függetlenül van két, egymással részlegesen összefüggő folyamat, amelyek mindennél jobban meghatározzák a változások irányát. Egyrészt az orosz gáz- és olajszektorok exportiparággá váltak. Másrészt az orosz gazdaságban és nagyhatalmi gondolkodásban egyértelműen, míg a belpolitikában és a társadalomban nyomokban megjelent a „petrol-state”-esedés (olajállamosodás) folyamata. A kövélekedéssel ellentétben ezek egyike sem volt igaz a szovjet korszakra. Mindezeknek a folyamatoknak legalábbis át, ha nem is újragondolásra kell készítenünk a magyar külpolitikát is.

Exportprimátus az orosz olaj- és gáziparban

A Szovjetunió időszakában az olaj- és gáziparágakkal szemben megfogalmazott legfőbb elvárás a belső piac igényeinek kielégítése volt. Olcsó és bőséges nyersanyagforrást kellett biztosítaniuk a lakoságnak és az ipari fogyasztóknak. Az export jelentősége a hatvanas évek végétől kezdődően fokozatosan növekedett, a nyolcvanas évek közepére pedig az ország egyik meghatározó devizaforrása lett, azonban sem volumenében, sem az iparág előtt álló feladatok tekintetében nem vált prioritássá. A szovjet gáz- és olajiparágak tervezése, infrastruktúrája, befektetési rendszere és azok ütemezése kifejezetten a belső kereslet kielégítésének volt alárendelve, és az exportra csak a könnyen kiaknázható, külön erőfeszítést kevésbé igénylő „maradék” jutott.

Ez mára gyökeresen megváltozott. Mint az 1. ábrából is látható, az exportórré válásnak két fontos mozzanata volt. Az első egy egyszeri alkalom, a Szovjetunió felbomlása volt. Mivel Oroszország a Szovjetunióon belül nettó exportőr volt, a felbomlással párhuzamosan a korábbi szovjet belkereskedelem nemzetállamok közötti külkereskedelemmé vált. A posztszovjet térségbe irányuló kivitel sok esetben kényszerexport volt, infrastrukturális meghatározottságok és szűk keresztmetszetek jellemezték. Az export feltételeit az orosz fél nem határozhatta meg szabadon.

Mindazonáltal ez a változás alapjaiban érintette mind az olaj-, mind a gázszektort.

1. ábra: a szénhidrogénexport aránya a teljes termelésből (1980–2006)

Források: BP Statistical Review of World Energy

A második, főleg az olajiparra vonatkozó mozzanat az export részesedésének meredek emelkedése a kilencvenes évek elejétől kezdődően. Jelenleg négy barrel orosz olajból durván három exportra megy. A posztsovjet térség részesedése a világ olajkereskedelméből az 1992-es 7%-ról 2006-ra majdnem megduplázódott, 13,6%-ra nőtt. Hasonló folyamat még nem kezdődött el, de kibontakozóban van a gázszektor esetében is. Bár itt a belföldi piac ellátása még mindig fajsúlyosabb kérdés, a Gazprom és a kormányzat szándéka szerint is az exportnak kell a jövőbeni tervezés és befektetések alapjául szolgálnia. Pénzügyi értelemben ez már most is így van. 2006-ban a Gazprom belföldi földgáz-ellátásából bevételének 25,22%-a (kb. 10,3 milliárd euró), a dinamikusan növekvő baltikumi és FÁK-beli eladásokból 14,86%-a (6,1 milliárd euró), míg a többi exportból 59,92%-a (24,5 milliárd euró) származott. Ugyanakkor érdemes hozzáfűzni, hogy ma

már a Gazprom egyre kisebb mértékben látja el a belső piacot, így bevételei közt az export a teljes orosz gázmérleghez képest egyre inkább felülreprezentált.

Ilyen arányú változásokat nem lehet pusztán mennyiségi kategóriaként kezelni. Ezek valódi minőségi változások. Az export nagyobb infrastrukturális beruházásokat, távolabbi piacokig elérő logisztikai lánc kiépítését, a fogyasztókkal való szorosabb együttműködést, a felek közötti bizalom és kiszámíthatóság növelését feltételezi. Az orosz energiaszektor kölcsönös függősége ebben a kérdésben egyik percről a másikra, részben akaratán kívül radikálisan megnőtt. Nagy kérdés, hogy ezt a megnövekedett kölcsönös függőséget, a nemzetközi energiaellátásban jelentkező nagyobb felelősséget az orosz kormányzat, a piaci szereplők miként képesek mentálisan, politikailag kezelni. Ennyiben az orosz exportra vonatkozó politikai magatartás jelentősége mára drámaian megnőtt.

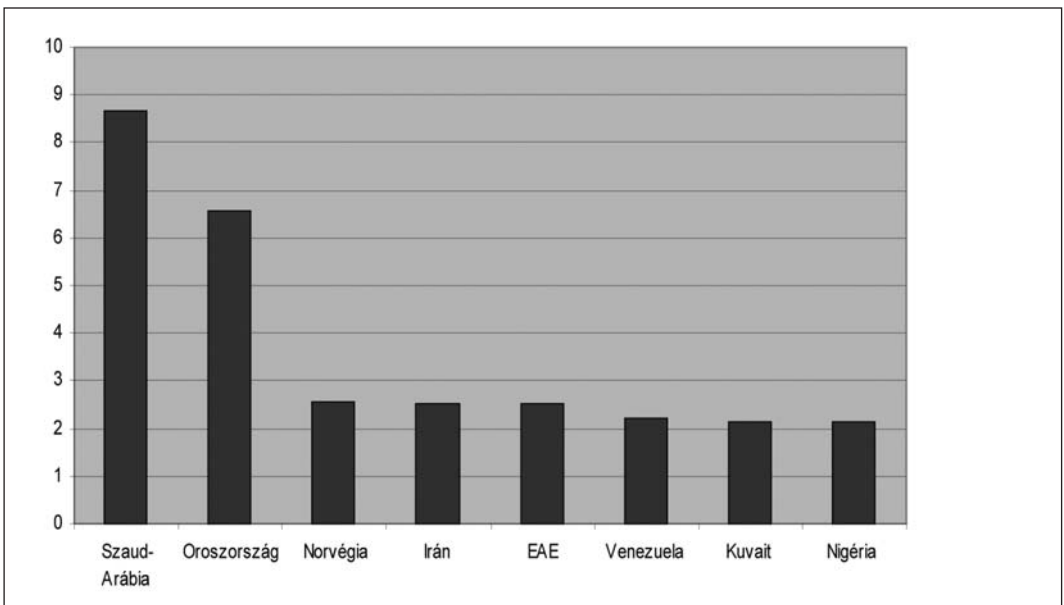
Az orosz exportpolitika értelmezésekor alapvető tényező, hogy a kivitel jelentőségének növekedésével párhuzamosan romlott az orosz keresletbiztonsági helyzet. Ennek a folyamatnak két tényezője az exportdiverzifikáció hiánya, az orosz kivitel továbbra is szinte kizárólag európai irányultsága, valamint a posztszovjet térségben egymással szorosan összekapcsolódó ellátási és tranzitproblémák. A orosz keresletbiztonsági helyzetnek van egy nagyon fontos harmadik komponense is: az exportpolitika globális eszközrendszerének hiánya. Az orosz kormányzat és a termelők növekvő világgpiaci részesedésük ellenére sem képesek – esetleg nem akarják – érdemben befolyásolni a nemzetközi energiaárakat. Ez a szovjet export 1960-as évekbeli „visszatérése” óta (Oroszország az előző századfordulón pár évig nemcsak a világ legnagyobb exportőre, de termelője is volt, maga mögé utasítva az Egyesült Államokat) folyamatos vonás: az orosz ex-

portpolitika a helyzet drámai megváltozása ellenére sem változott érdemben.

Oroszország nemzetközi olajpiaci értelemben „el nem kötelezett” termelő. Sem az OPEC-nek nem tagja, sem a fogyasztó országokkal nem működik érdemben együtt. Nincs kinyilvánított nemzetközi olajárszint-elvárása, és nem részese semmilyen kvótapolitikai rendszernek. Ugyanakkor nem is növeli zabolátlanul kitermelését, és válasz nélkül hagyja a nyugati, legfőképpen amerikai felhívásokat termelési kapacitásainak bővítésére. Bár rendszeresen konzultál nemzetközi olajár- és termelési kérdésekről, ezek nem nyilvános jellegűek – és így nem nevezhetők exportpolitikai eszközöknek –, és nem látszanak összefogni egységes koncepcióvá. Az orosz ár- és termelési célkitűzésekről, magatartásról nincs érdemi információnk. (Hacsak nem tekintjük annak Viktor Hrisztyenko energetikai miniszter legutóbbi kijelentését, miszerint Oroszország 2010-ig 5,4%-

2. ábra: a világ legnagyobb olajexportőrei (millió barrel/nap, 2006)

Forrásadatok: http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/topworldtables1_2.htm

kal akarja növelni kitermelési volumenét. A bejelentést azonban nem árt óvatosan kezelnünk, hiszen a korábbi hivatalos prognózisok is meglepő gyorsasággal avultak el. Jellemző módon a 2003-as – 2030-ig szóló – Energetikai Stratégia már elfogadásakor is túlhaladott volt, és jelenleg dolgoznak az új változaton.) Úgy tűnik tehát, hogy Moszkva úgynevezett *price-taker* (árkövető) stratégiát folytat, elfogadja a világpiacon árat, nem kívánja azokat közvetlenül befolyásolni, legfeljebb hosszú távon kíván valamilyen hatást kifejteni a nemzetközi olajpiacon.

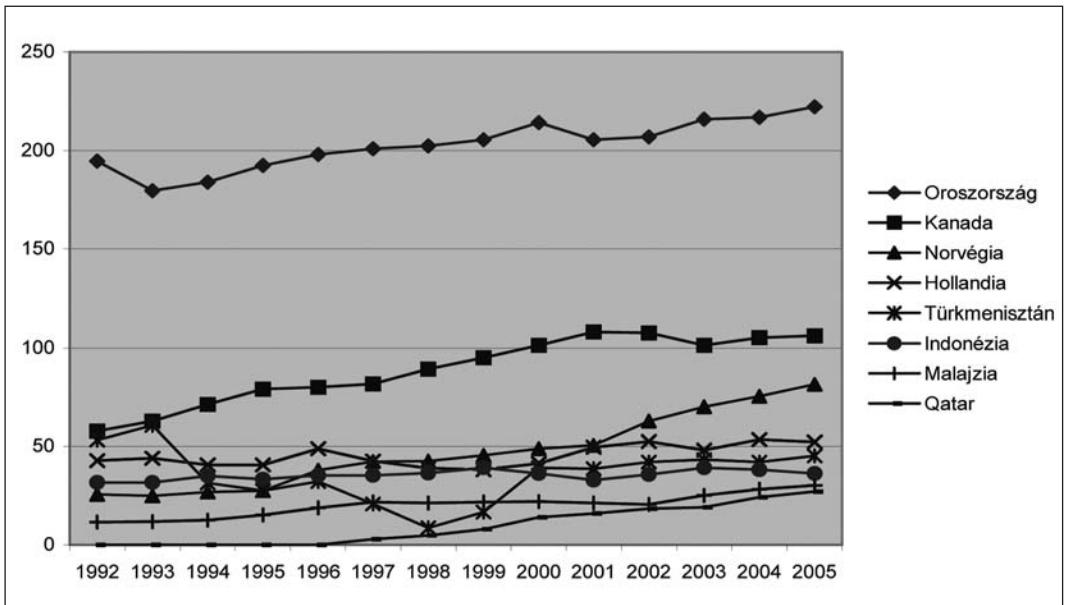
Mindez éles kontrasztban áll Oroszország megnövekedett világpiacon jelentőségével. Oroszország jelenleg a világ legmagasabb gáz-, és második legjelentősebb olajexportőre. Ennek ellenére nem folytat rövid- és középtávú árpolitikát. Az egyik legfőbb kérdés éppen az, hogy várható-e változás ebben a magatartásban: az exportpolitika eme „hiánya” mögött állnak-e azt alátámasztó, az orosz export tehetetlenségét fenntartó tényezők, avagy ez csak a politikai döntéshozatal deficitje és a későbbiekben pótolható hiányosság, esetleg gyakorlati, nem az olaj- és gáziparral összefüggő megfontolások állnak a háttérben.

Az biztosan az árpolitika hiánya mellett szól, hogy az orosz termelés legjavát adó Nyugat-Szibéria a világ egyik legrosszabb klímájú, legtávolabbi olaj- és gáztermelő régiója. Télen 20-30 fokos fagy, nyáron hatalmas mocsár jellemzi a területet. A kutak jelentős részét ezért speciális talapzatokra kell építeni, míg a talaj folyamatosan fagyott (permafroszt) állapota miatt a gáz- és olajvezetékeket a földfelszín felett kell vezetni. A terület lényegében lakatlan és civilizálatlan, így a szénhidrogén-termeléshez szükséges városokat, utakat, infrastruktúrát mind a semmiből kell kiépíteni.

Mindezek hatalmas externális (járulékos, külső) költségeket és komoly szervezési feladatokat jelentenek. A terület hihetetlenül nagy távolságra van a felvevőpiacoktól. Az orosz fogyasztók is több ezer kilométerre találhatóak, nem is beszélve a külső felhasználókról. A Magyarországon felhasznált földgáz csak hatnapi szállítás után lépi át a határt. Ez az európai import egyik legtávolabbi forrása. A szállítást a területnek a világtengerektől való elzártsága miatt csakis csővezetékes megoldással lehet biztosítani mind az olaj, mind a gáz esetében, ami a világon egyedülállóan nagy és irtózatosan drága hálózat kiépítését teszi szükségessé.

Ebből következően az orosz szénhidrogénexportnak van pár sajátos vonása. Az orosz iparági beruházási és operációs költségek messze meghaladják a világlagot. A viszonylag olcsó közel-keleti lelőhelyeknél háromszor-négyszer drágább a teljes vertikum kiépítése és működtetése. Jellemző, hogy az 1998-as olajár-depresszió idején, amikor 10 USD/barrel alatt is kereskedtek a fekete arannyal, az orosz potenciál egy jelentős részét le kellett állítani, mert a drágább kutak működtetési költségei meghaladták ezt a szintet. Ugyanebben az időszakban a közel-keleti régió mérsékelt profitszint mellett ugyan, de termelt.

Ebből fakadóan az orosz exportpolitikának adva vannak bizonyos korlátai. Egyrészt úgynevezett „szabad termelési kapacitások” kialakítása Oroszország esetében rendkívül költséges. Ilyen, a termelésből kivont, de bármikor üzembe állítható potenciál a szaúd-arábiai olajpolitika lelke, és az OPEC működésének lényege. Moszkva számára a termelési potenciál kialakításának fajlagosan magas ára miatt ez a lehetőség kevésbé adott. Az orosz termelők csak szélsőségesen alacsony ár-

3. ábra: a legnagyobb gázexportőrök (milliárd m³, 1992–2005)

Forrás: <http://www.eia.doe.gov/emeu/international/gastrade.html>

szint, vagy eddig még soha nem tapasztalt politikai feltételek mellett vonják ki kapacitásaikat a termelésből. Komoly konfliktushoz vezetne nemcsak a magán-, de az állami cégek menedzsmentjével is, ha a kormányzat kvótapolitikai eszköztárat szeretne kialakítani. Figyelembe véve ez utóbbiak lobbijét, egy ilyen fejlemény nagyon valószínűtlennek tűnik.

Másfelől az orosz termelők és döntéshozatal számára egy konzervatívabb fejlesztési program látszik célravezetőnek és hosszabb távon valószínűnek. Mivel nem tudják érdemben befolyásolni a világpiaci árakat, csakis a hosszú távú termelési szintek kialakítása révén képesek hatást gyakorolni rájuk. Befektetési döntéseiknél az átlagosnál nagyobb ár-, tranzit- és újabban politikai kockázatot vállalnak. Ezért fokozottabb garanciákat, kiszámíthatóbb árvizszonyokat szeretnének teremteni. Ennek különböző formái lehetnek: hosszabb távú szerződések, a tőzsdei ingadozásokat

mérséklő árformulák, vertikális integráció az iparágban.

Mindazonáltal az orosz iparági befektetők az átlagosnál óvatosabbak kapacitásaik növelésében, és nagyobb profitáldozatot hajlandók vállalni a stabilabb piaci viszonyokért. Orosz kormányzati körök erősen megosztottak abban a kérdésben, hogy érdemes-e 10 millió barrel/nap fölé hajszolni a termelést. Középtávon, 6-8 éves távlatban a legvérmesebb szakértői és piaci prognózisok sem számolnak 12 millió barrel/nap feletti termelési szinttel.

A szinte kizárólagosan vezetőkes szállítási lehetőség egy újabb korlátot szab az orosz energiacegék előtt. Mivel a poszt-szovjet térséget leszámítva majdnem a teljes orosz export Európába irányul, és nincs is más irányba szállítási lehetőség, az orosz és az európai piac kényszerűen össze van kötve egymással. Moszkva nem növelheti érdemben kitermelését, ha arra nincs kereslet Európában, kénytelen alkal-

mazkodni az ott kialakuló viszonyokhoz. Bár az energiaárak gyakran magasabbak más régiókban, az amerikai vagy esetenként a távol-keleti piacokon, semmi esélye arra, hogy ide irányítsa át termelését. A Közel-Keleten termelő vállalatok kedvük szerint irányíthatják át tankereiket, vagy egyre inkább cseppfolyós gázt szállító, úgynevezett LNG-hajóikat, de az orosz cégeknek kényszerűen be kell érniük az európai piaccal. A Boszporuszon és a Norvégiát és Dániát elválasztó Skagerrak-szoroson keresztül nem engedik át a legnagyobb méretű tankereket, így szervezetszerűen nem oldható meg még a transzatlanti olajexport sem. Az elmúlt évek Európára zúdult orosz termelésnövekménye látványosan törte le az Urals típusú olaj árát az öreg kontinensen. Keresletbiztonsági és profitszempontról ez rendkívül hátrányos tulajdonság. Oroszország „beszorult” Európába, és ezen az orosz vezetés minden törekvése ellenére is csak nagyon lassan tud majd változtatni.

Az exportkapacitások növelése, fenntartása nem csupán akarat kérdése. A másfél évtizedes orosz exportoffenzíva egyszeri jelenség – csak 2000 és 2005 között az orosz termelés másfélszeresére nőtt, napi mintegy 3,5 millió barrelnyi többletet hozva felszínre –, biztosan nem extrapolálható. Mint az ábrákból is kitűnik, a posztszovjet gazdasági recesszió következtében jelentősen csökkent a belső kereslet. Mivel nem álltak rendelkezésre sem a szállítási kapacitások, sem az így keletkezett volument felvenni képes külső fogyasztói piacok, mind az orosz gáz-, mind az olajszektorban jelentős „kényszerleállás”, szabad potenciál halmozódott fel. Ez a „recessziós puffer” egészen a legutóbbi időig nagyon olcsóvá tette az orosz gázt és olajat. A termelési kapacitások léteztek, azokat részlegesen új technológiákkal szerelték fel, és

csak a dimenzionálisan kisebb kiadásokat jelentő szállítási infrastruktúra kialakítására volt szükség.

Mára a „recessziós puffer” elfogyott, a termelési szint további növeléséhez vagy akár fenntartásához is új mezőket, régiókat kell feltárni. Ezt a folyamatot tovább nehezíti, hogy míg eddig a könnyen elérhető, kevésbé bonyolult, a felszínhez közeli mezőket művelték, most mélyebben fekvő és bonyolultabb geológiai struktúrákkal kell majd az ipárnak megbirkóznia. Kiváltképp a gázexport esetében szembesülni kell az újra dinamikus növekvő belföldi kereslettel is. Mindezek a folyamatok legalábbis az orosz exportpotenciál növekedésének korlátozottságát vetítik előre, és kétségeket ébresztenek annak fenntarthatóságát illetően.

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy itt nem egyszerűen a termelők iránti szokásos fogyasztói bizalmatlanságról van szó. Szaúd-Arábia esetében egyértelmű, hogy a termelési kapacitások növelése szándékok, és nem képességek kérdése. Oroszország esetében azonban nem egyértelmű, hogy a mostani, az orosz történelemben páratlanul magas exportszintnek van-e igazi fedezete az ipárágban. Eddig a szovjet tartalékok és az orosz recesszió bázisán fejlődött az orosz kivitel, és annak nem volt stabil, hosszú távra is tervezhető alapja. Ugyanakkor kétségtelen, hogy az orosz termelési perspektíva hagyományosan nehezen prognosztizálható, és a nemzetközi szakértői becslések jobbára konzervatívnak és szkeptikusnak bizonyultak a későbbiekben. A jelen írásnak nem tárgya, hogy a termelés strukturális kérdéseivel foglalkozzon, de a kérdés jelenleg közvetlenül érinti az export perspektíváit is. A potenciál kétségkívül rendelkezésre áll, a kihívások a korábbinál nagyobbak, és az orosz iparági folyamatok meglehetősen vegyesek.

A képességek, és ennek folyománya-ként az exportpolitika iránti bizalmat viszont most kellene megalapozni, de az orosz magatartás nem feltétlenül képes hitelességet teremteni ezen a téren. A szovjet időszakban erre nem volt szükség, hiszen az export részeseése a teljes termelésből sokkal alacsonyabb volt. Tudomásul véve az export jelentőségét – a gázszállítások esetében a *delivery or pay* (szállíts vagy fizess) klauzula meglétét – a fogyasztók biztosak voltak abban, hogy Moszkva akár a belső fogyasztás korlátozása révén is biztosítani tudja és fogja a kivitel volumenét. A mai exportszint mellett a termelési perspektíva alakulása sokkal közvetlenebbül érinti az exportot. Moszkvának sokkal kisebb a manőverezési lehetősége az exportvolumen előteremtésében, mint a szovjet időszakban. A korábbi megbízhatóság ennyiben újraértékelésre szorul, a magasabb interdependencia és az export megnövekedett aránya miatt jo-

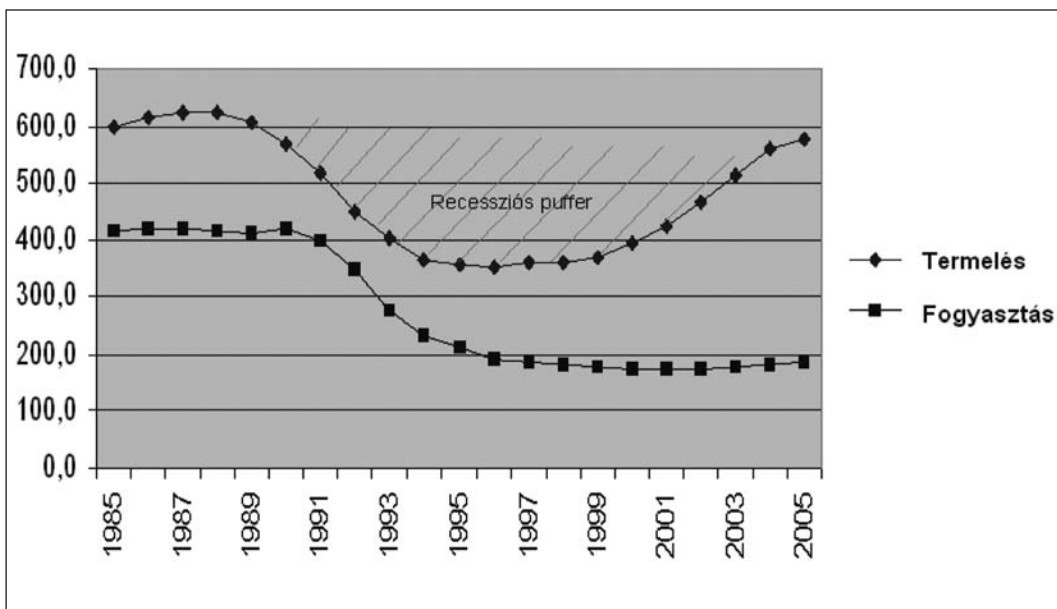
gos az orosz exportpolitika és befektetési rendszer átláthatatlanságát illető nyugati kritika. A nagy európai gázszállítási szerződések 2006-os meghosszabbítási hulláma arról árulkodik, hogy még a legnagyobb nyugati üzleti szereplők is aggódnak az ágazat alulfinanszírozottsága miatt, és szeretnék pozícióikat biztosítani.

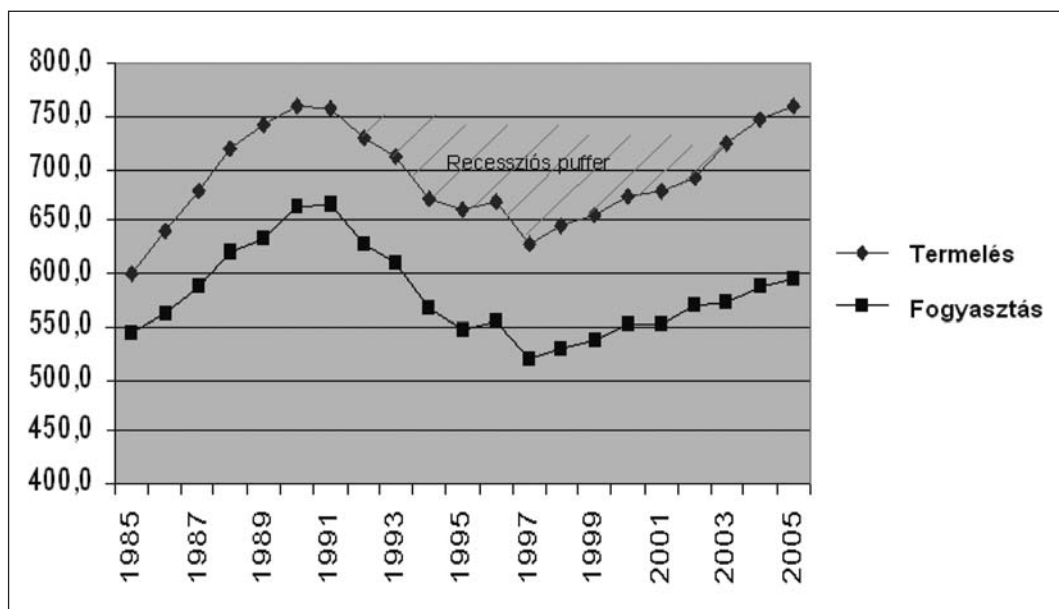
Oroszország – petrol-state (olajállam)?

Mivel a *petrol-state* fogalma aligha írható körül egyértelműen, nyilvánvaló, hogy ez a kérdés lelkiismeretesen nem válaszolható meg. Éppen ezért érdemes ennek a problémának két szeletét – a gazdaságit és a külpolitikait – kiemelve körbejárni kicsit. Ha pusztán nemzetgazdasági szinten tekintünk a kérdésre, akkor sem nevezhető Oroszország egyértelműen a közel-keletihez hasonló energetikai monokultúrának.

4. ábra: „recessziós puffer” a szovjet/posztsovjét olajiparban (millió tonna, 1985–2005)

Forrásadatok: BP Statistical Review of World Energy

5. ábra: „recessziós puffer” a szovjet/posztsovjet gáziparban (milliárd m³, 1985–2005)

Forrásadatok: BP Statistical Review of World Energy

A Szovjetunió korszakából jelentős feldolgozóipari és egyéb, színes- és drágafém-kitermelő kapacitások maradtak Moszkva kezében. Ezek verseny- és életképessége ugyan érthetően kétségeket ébreszt, mindazonáltal a teljes exporton belül részesedésük a nemzetközi olajármozgásoktól függetlenül jobbra állandó. Sem a fegyverexport, sem a szovjet korszakból örökölt és a jelicini időszak recesszióját túlélő nehézipar nem zsugorodik tovább. Ebben nyilvánvalóan szerepe van az ezeken a piacokon is jelentkező árkonjunktúrának, az állami és nemzetgazdasági – többek közt gázipari – szubvencióknak. Mindazonáltal nemzetgazdasági szinten az olaj- és gázipar meghatározó, de nem kizárólagos jelentőséget élvez.

Hasonló a helyzet a gazdasági növekedés kapcsán. Közhely, hogy az orosz gazdaság ebben az évtizedben tapasztalt, átlagosan 6-7%-os éves növekedése a világgazdasági olajár-konjunktúra eredménye.

Ez azonban féligazság. Az egész poszt-szovjet régió durván ilyen ütemben növekszik, beleértve az importőr Ukrainát vagy Örményországot is. A növekedésnek tehát van egy „másik lába”, ugyanaz, ami Kelet-Közép-Európában. Nevezetesen a recesszió utáni alacsony kiinduló bázis, a jól-rosszul végrehajtott szerkezeti reformok, a részleges világgazdasági integráció, a meglévő szakértelem és infrastruktúra, és az oroszországi nagyvárosokban koncentrálódó, enklávészerűen létező, de méreteiből adódóan még mindig jelentős nyugati fogyasztóimintakövetés, illetve az általa teremtett piac. Az orosz autóipar gyorsuló leépülése mellett a Kelet-Közép-Európában már egy évtizeddel ezelőtt megjelent nyugati gyártók nem véletlenül most lepik el Oroszországot, szárnyal az élelmiszeripar és a politikailag kevésbé kényes szolgáltató szektor. A növekedés nyilvánvalóan nem választható el az országba beáramlott olaj-

dollároktól, de az autonóm növekedési vektor létét kár lenne tagadni.

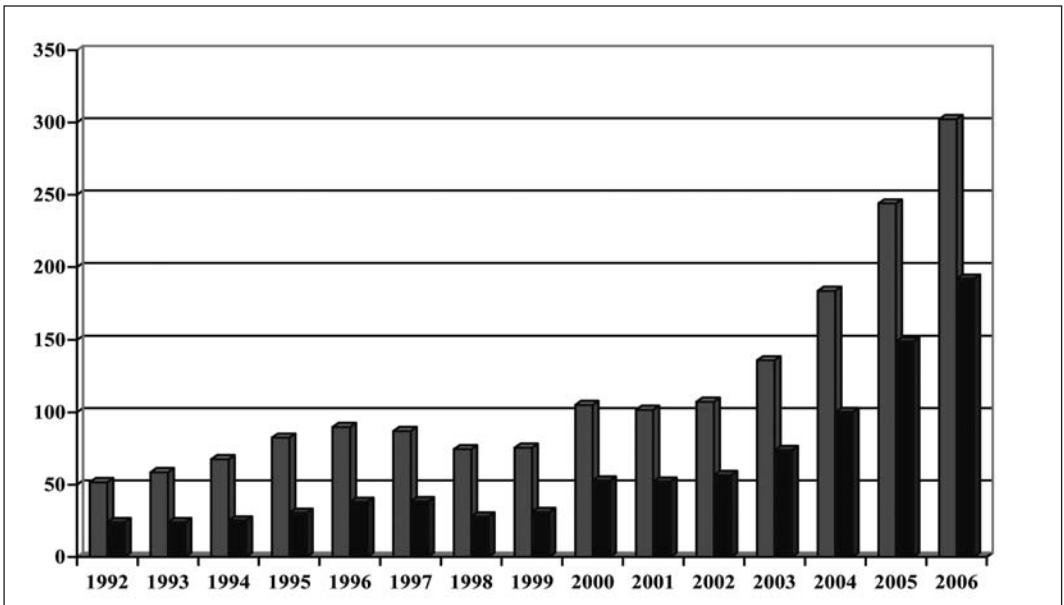
A makrogazdasági egyensúly az a pont, ahol leginkább kiütköznek a hagyományos olajexportőrök problémái. Az orosz kormányzat a nemzetközi olajárrobbanás kapcsán mindent megtett a bejövő többletlikviditás semlegesítésére. A kitermelő ágazatok extraprofitját érintő adórendszer szigorítása, az olajbevételek részben jegybanki, részben költségvetési felhalmozása és forgalomból való kivonása, a hagyományos forgalmi, jövedelmi adók és járulékok európai szinten példátlanul alacsony szintre csökkentése mind az egyensúly megőrzésének célját szolgálta. Ugyanakkor mindezek ellenére nyilvánvalóak az úgynevezett „holland betegség” tünetei: a rendkívül magas rubelárfolyam, a letörhetetlen, 10% körüli infláció, a fizetési mérleg romlása. Mindezek a folyamatok erősen rontják a belföldi feldolgozóipar perspektíváit, kiélezve a nyersanyag- és feldolgozó-

szektorok közötti választás problémáját. Az orosz kormányzat számára elfogadhatatlan perspektíva a „Nyugat benzinkútjává” válás, s érthetően mindent szeretne elkövetni a modern ipari társadalmakra jellemző ágazatainak megmentése érdekében. Ez azonban a jelenlegi egyensúlyvesztés közepette legfeljebb adminisztratív és protekcionista eszközökkel teremthető meg. Mindez nem sok jót ígér sem a WTO-csatlakozás, sem az orosz versenyképességi felzárkózás szempontjából.

Külpolitikai értelemben – már csak a meg-növekedett exportpotenciál és interdependencia miatt is – Oroszországnak a jövőben sokkal aktívabbnak kell lennie. Kétségtelen, hogy ez a kényszer nem ellentétes Moszkva ambícióival. Az orosz nagyhatalmiság globális dimenziója – most eltekintve regionális jelentőségének ilyen vetületétől – csakis az erodálódó fegyveres képességeken, és a jelentőségében növekvő energetikai kapacitásokon nyugodhat. Minden egyéb szem-

6. ábra: a teljes export és a szénhidrogénexport aránya (milliárd USD)

Forrásadatok: BP Statistical Review of World Energy

pont meglehetősen esetleges. Ez a szerepkör a nemzetközi energiaéhség és az OPEC jelentőségének újbóli felértékelődése miatt kétségtelenül ígértes. Mai belső ágazati berendezkedése, a nyugati termelők kordába szorítása mellett is sokaknak megnyugvást okozhat nem „közel-keleti” jellege, jelentős tartalékai, és viszonylagos nyitottsága új kapacitások létrehozatalakor.

Moszkva számára ez az új, olajexportőr külpolitikai szerepkör nem mentes ellentmondásoktól. Az orosz vezető elit érzékeli, hogy valami fontos van a kezében, de aligha tudja, hogy hogyan és mire is lehetne azt felhasználni. Külön nehézséget jelent, hogy egy már meglévő nagyhatalmi eszköztárba kellene az energetikai jelentőséget, mint új elemet behelyezni. A legtöbb olajtermelő az olaj révén tett szert nemzetközi jelentőségre, míg Oroszországnak mindezt már meglévő gondolkodási és percepciós sémák mellett kell végrehajtania. Amennyiben az orosz olajdiplomácia unikális vonatkozásait keressük, a már meglévő nagyhatalmi tudat és az újonnan megjelent termelői jelentőség kettőse feltétlenül ezek közé sorolható.

Nyilvánvaló, hogy az energetikában nincsen unipolaritás. Moszkva legfeljebb „kölcsonösségeket”, interdependenciákat teremthet, olyan csatornákat, amelyek révén befolyásolhatja egy-egy állam magatartását. A mai helyzet, amikor szinte kizárólag csak Európába exportál, nyilvánvalóan nem elégíti ki az orosz nagyhatalmi

igényeket. Az energia fontosabb annál, semhogy teljes egészében Európára pazarolják. Az exportdiverzifikáció nemcsak gazdaságilag, de politikailag is célszerű törekvés. A kínai export megindítása épp a felemelkedő óriással való kapcsolatok szorosabbra fűzését, és a közép-ázsiai pekingsi előretörés lassítását célozza. A fegyverexport egyre kevésbé képes betölteni a kapcsolatrendszer húzótemájának szerepét, és Moszkva nem kíván „érdekhiányt” teremteni ebben a relációban.

Hasonló, bár kétségtelenül bonyolultabb a helyzet az Egyesült Államokkal. Az orosz–amerikai viszony szélsőséges kilengéseit épp a nagy, közös stratégiai érdekek hiánya jellemzi. Az „értékalapúság” ebben az esetben az érdekek hiányát is jelenti. Ha nincs közös ellenségkép, alig kimutathatók a kereskedelmi és gazdasági kapcsolatok, akkor viszonylag kisebb jelentőségű ügyeken is zátonyra futhat ez a reláció. Az energetika az orosz–amerikai reláció nagy lehetősége, ahol a vonatkozó szakpolitikai szinten meg is van a kölcsönös akarat. Természetszerűen ez önmagában aligha elég.

Az energetika megnövekedett jelentősége Moszkva számára nemcsak áldás, hanem átok is. Ugyan gyakran az energiafegyver alkalmazásával vádolják a posztszovjet térségben, épp a magas olajár látszik megtörni térségbeli hegemoniáját. Közép-Ázsia és a Kaukázus világpolitikai felértékelődése elválaszthatatlan a 2003 óta megugrott olajárak-

Az orosz exportdiverzifikáció nem jelenti az európai export átirányítását. A hatalmas mértékből adódóan új termelési régiók megnyitását feltételezi. Ez rendkívül drága és hosszadalmas folyamat, ami csak középtávon érintheti jelentősebb mértékben az európai fogyasztókat. Ugyanakkor épp a meglévő infrastruktúra miatt van még tartalék az európai orientációban is, ami a diverzifikáció mellett is növekedhet és fejlődhet. Mivel az exportdiverzifikáció orosz esetben több évtizedes folyamat, Moszkva a nagy nemzetközi szerződések egyenletes elosztásával teremt magának külpolitikai mozgásteret. Minden fontosabb állam cége kap valamilyen projektet. A németek az Észak-Európai Gázvezetékét és a Juszno-Russzkoje mezőt, a francia Total a Stokman-mezőt, a BP a TNK felét, a Conoco a Lukoil 20%-át, az ENI gázipari aktívákat, a kínaiak pedig a Rosznyefttel működnek együtt.

tól. Fonák módon épp akkor látszik szétesni a posztszovjet infrastrukturális térszerkezet, amikor Moszkvának a korábnál lényegesen több forrása lenne annak modernizálására és megőrzésére. A közép-ázsiai tranzitdiverzifikáció ma megállíthatatlannak tűnik, legfeljebb mértéke és hatóköre a kérdéses. Az olajexport belátható időn belül eléri a hosszabb távon is optimális kapacitásait, azt a szintet, amelyet aligha fog meghaladni a szállítási volumen. A gáziparban ez a folyamat a földgáz jellegéből fakadóan megkésztett, de kétségtelenül megindult. A közép-ázsiai tranzitdiverzifikáció távlati kapcsán Moszkvának már csak azért sem lehetnek kétségei, mert maga is kíméletlenül kiiktatja a felesleges és kellemetlen tranzitállamokat az útból. A putyini időszakban az orosz olajexport infrastrukturális fejlesztése révén a tranzitországokon át szállított volumen 30-35% körüli szintre süllyedt. Amit Moszkva tesz Ukrajnával és Fehéroroszországgal, épp azt teszik vele a közép-ázsiai államok. Még akkor is, ha a török tranzit aligha jobb az ukránnál.

Következtetések

Az orosz energiapolitika nem mentes az elmentmondásoktól. Bár a világ egyik legzordabb, legdrágább termelési régiójában tevékenykedik, mégis a legnagyobb szénhidro-

gén-termelő. A rendszerben egyformán jelen van az akut hiány és a zabolátlan pazarlás. Moszkva egyszerre akar eminens szénhidrogén-exportőr lenni, és ettől függetlenül modern, fejlett technológiájú ipari állam. Az energiára globális külpolitikai eszközként tekint, miközben ez a dimenzió szinte csak az európai relációban jelentkezik, legfeljebb perspektivikusan az amerikai vagy a kínai kapcsolatrendszerben. Mindez azt jelenti, hogy Oroszország aligha tisztázta még saját energetikai jelentőségét. Még nem dolgozta fel az elmúlt évtizedek forradalmi változásait, és nem igazán tudja, mire számítson, mik a lehetőségei. Tudja, hogy fontos dolog van a kezében, de nem tudja, miként lehet azt használni, és egyre inkább azt is érzékeli, hogy ez a szerep nem eleve elrendelt, hanem tenni is kell a megtartásáért. Az orosz energiapolitika ma még csak helykeresésének az elején tart. Konzisztenciája folyamatosan nő, hangvétele egyre koherensebb, céljai egyre letisztultabbak. Mindazonáltal ma még óvakodnék bármilyen hosszabb távú prognózist adni annak jövőjére vonatkozólag. A nagy energianemzetek magatartása évtizedek alatt csiszolódott ki. Oroszországnak is meg kell adni az időt, hogy kialakítsa saját profilját a világ energiatermelésében.

Ez a tanulmány az MTA-MEH együttműködésben folytatott kutató tevékenység egyik köztes anyaga.

Internetes források az orosz politika tanulmányozásához

Magyar nyelven: ELTE Ruszisztikai Központ – <http://www.russtudies.hu>

Angol nyelven: <http://www.freedomhouse.org>; <http://www.rferl.org>; <http://www.osw.waw.pl>

Orosz nyelven: Az MTA Szociológiai Intézetének honlapján (<http://www.socio.mta.hu>)

fel lehet iratkozni a posztszovjet térségről folyamatosan elemzéseket közlő hírlevélre – posztszovjet@socio.mta.hu

Orosz honlapok: www.kremlin.ru; www.ng.ru; www.polit.ru